

Széptud. O.

184^{h.}

A

MAGYAR STILRŐL

FELOLVASÁS

Dr. BELICZAY JONÁS

KECSKEMÉTI JOGAKADÉMIAI TANÁRTÓL

KECSKEMÉT

NYOMATOTT TÓTH LÁSZLÓNÁL

1887.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

853290 v6

A

MAGYAR STILRŐL

FELOLVASÁS

Dr. BELICZAY JÓNÁS

KECSKEMÉTI JOGAKADÉMIAI TANÁRTÓL

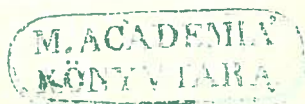

KECSKEMÉT

NYOMATOTT TÓTH LÁSZLÓNÁL

1887.

Külön lenyomat a „Kecskeméti Lapok“-ból.

(Felolvastatott a kecskeméti jogakadémia 1887. évi szeptember hó 12-én tartott megnyitó ünnepélyén.)

Tekintetes jogakadémiai tanács!

Tisztelt kartársak és akadémiai polgárok!

A tudomány szakszerű mívelési módjának, a mely ma egyedül tart igényt figyelembe vételre, előnye a mélyebbre ható ismeret, hátránya az ismereteknek aránylag szűk körre való szoritkozása. A jelszó az, hogy szakembereink legyenek s ne dilettánsaink, de ismerv arra, hol kezdődik amaz, hol végződik emez, nincsen s bajos is volna ilyent felállítani, mert a szakember is téved s tévedésével épen tekintélyének súlyánál fogva végzetesebb hibákba juthat, mint a nem szakember, a ki véleményének korántsem tulajdonítván csalatkozhatatlanságot, alkotása gyengéiről már eleve bir tudomással s tárgyát nem ritkán a másik előtt

ismeretlenül maradt szempontból tekintve, gyakran kevésbé egyoldalú, mint amaz.

Azonban tapasztalati tény, hogy a tudomány elsajátítására s még inkább művelésére ernyedetlen szorgalom a legszükségesebb tulajdonság, mert az elme gyengesége s az ismeretek hiánya, csakis általa, mint folytonos gyakorlatra ösztönző erő által egészíthetők ki s pótolhatók némileg. A ki nem szeret tanulni, az ne menjen tudományos pályára, mert habár a legszebb tehetséggel volna is megáldva, feje üres fog maradni s csakhamar azon szomorú tapasztalatra fog jutni, hogy a hová nem tett semmit, onnan nem is vehet el semmit. A magát tudományos pályára szánó embertől tehát elvárhatjuk, hogy tanuljon, még pedig komolyan és szakadatlanul, mert csak így szerezhethet oly ismereteket, a melyekkel tudását bőviti s a másokén valamit lendíthet.

Más kérdés az, hogy mit tanuljon valaki és hogyan tegye azt? az elsőre nézve, döntsön kiki kedve szerint, a másodikra nézve kérjen mestereitől tanácsot, mert abban, a mihez valaki kedvvel fog, aránylag még legtöbbször viheti s addig mig eléggé meg nem erősödik arra, hogy új utat törjön,

legjobb a járt ösvényen haladnia. Így öntudatlanul is ott fog megérkezni, a hol kell: szakemberré lesz s nem dilettánsná.

Azonban a dilettantizmustól nem kell annyira rettegni, mint azt sokan vitatják. Miért ne foglalkozhatnék valaki szabad óráiban oly dolgokkal is, a melyek főfoglalkozásával nem állanak összefüggésben, de a melyek iránt érdeklődik? a gyakorlati szakácskodásban kevesen viszik annyira, hogy kifogástalan rántást tudnának készíteni s mégis nem-e mindennapi dolog, hogy a főzet, vagy sütet fölött itéletet mondanak? s van-e tudomány, a mely az emberre nézve fontosabb, mint az, mely tápláléka elkészítésével foglalkozik? s mit mondjak a szindarabokról, a melyeknek úgy minősége, mint különösen előadása birálatára boldog boldogtalan jogosítva érzi magát?

Igaz ugyan, hogy ez művészet s az ilyenbe az igazi tudós a világért sem szól bele, sőt a dilettánsok mint szakértők véleményét fogadja el, a kik szerint a dilettantizmus tulajdonképen csakis a művészet terén bir jogosultsággal, csakhogy az igazi művész a művészetet épügy a saját dominiának nyilvánítja, mint a tudós a tudományt

a magáénak. Az eredmény a szakértők szabályának alkalmazása mellett tehát az volna, hogy csak tudós szólna a tudomány tételeihez, csak művész a művészet termékeihez, a mi sok felesleges beszédnek elejét venné ugyan, de még mindig nem volna biztosíték arra, hogy az ezer vagy tizezer közül szóhoz jutó egy-két ember bölcsen is fog beszélni.

Melyiknek van már most igaza? ám végezzék el ők maguk közt; a magam részéről sem a tudósok, sem a művészek kizárólagos dominiumának semmit sem tartanak s azon meggyőződésben élek, hogy úgy a művészet, mint a tudomány, ha életre való, általános emberi szükségletnek felel meg s azért annak miveltetésére senki különös igényt nem tarthat s annak gyakorlásától sem zárható el senki. Az természetesen más kérdés, kit, hol és mikor lehet és kell meghallgatni vagy követni: de azt hiszem, hogy az, a ki mondandóját tisztességes módon s alkalomszerűen adja elő, igényelhet meghallgatást, ha mindjárt nem is szól épen oly tárgyról, a melyben szorosán vett értelemben szakembernek tekinthető.

S hová jutna úgy a tudomány, mint a művészet, ha annak miveltetéséhez csakis

azok bocsájtatnának, a kik annak minden rejtett zugát ismerik? a kezdőt már az alapon kellene visszautasítani, mert nem ért hozzá, a haladót, mert ismereteiben még nem biztos, a koryfeust, mert a matadorok megtámadják, helytelenítik, a mit igaznak hirdet. A kizárólagosság szűkkeblőségének következménye az volna, hogy egy két ember a maga részére venne igénybe oly tért, a melyet kellően megművelni nem tudna s a hasznos foglalkozástól fosztana meg sok mást, a ki ha kész remekkel nem, legalább használható anyaggal járulna az igaz és helyes felismeréséhez. A tudományban legitimálnak kell tekinteni mindazt, a ki a mit ír, vagy mond, érthetően adja elő.

Ezen meggyőződéstől indittatva, mondom el én is nézeteimet a magyar stílről, a melyekhez hasonlókat, ha valaki máshol is talált, ne tekintse azt eltulajdonításnak, mert szívesen hivatkoztam volna szerzőkre, ha ilyenek műveivel rendelkeztem volna, így azonban csak emlékezet után fejből irván, könnyen megeshetett, hogy a mit másnak köszönök, mint a magamét adom elő; egy előnye azonban ennek a módszernek is lesz, az, hogy a magam netáni té-

vedését nem varrom a más ujakába. A felvetett kérdéshez szólottak közt egyébiránt, tudtomra eddigelé csak egy-két szakember van s így nem követek el vétséget, ha magamat, mint a többi, a hozzászólásra különös diploma nélkül is jogositottnak tartom. Hanc veniam damus petimusque vicissim.

Nem tűzöm feladatombul e rövid felszólalásomban kimerítően és rendszeresen tárgyalni a magyar architektura és ornamentika jellemző sajátosságainak ismertetését, de célom, ha nem épen a szakférfiak, legalább az érdeklődő közönségnek figyelmét oly jelenségekre felhívni, a melyek elfogadhatatlanná teszik azon negativ eredményt, melyre a magyar stíl keresésében, ha nem csalódom, újabb időben előbb dr. Réthy László, később Pasteiner Gyula és Pulszky Ferencz jutott. ¹⁾

---

¹⁾ Dr. Réthy László felszólalására már nem emlékszem felolvasás volt-e, vagy cikk? Pasteiner Gyula (építész?) az Archaeologiai társulatban tartott felolvasást, a melynek negativ eredményét Pulszky Ferencz is helyeselte, mondván: a magyar stíl nem volt, hanem lesz! Arch. Ért. 1886.

Ezen urak, úgy vettem észre, vizsgálódásaikban nagyon egyoldalúan jártak el, mert csupán a monumentálisnak nevezhető építészetre, a melyben nálunk kétségtelenül külföldi mintákat követtek, voltak figyelemmel s mellőzték a közönséges, a mindennapi élet szükségleteire keletkezett építészetet; így aztán mi sem volt természetesebb s egyszerűbb dolog, mint azon negatív eredményt konstatálni, hogy magyar stíl nincsen. Az ugyan alig tagadható, hogy a jóra való köznapi stíl, a nemzet kulturájának haladásával szintén fejlődik s a monumentálisba megy át s hogy ennek következtében a magyar stílnél is ezt kellene tapasztalunk; azonban nem szabad felednünk, hogy ennek fejlődését épen a külföldről hozott minta akasztotta meg. Nincs is egyszerűbb valami, mint negatív eredményeket konstatálni s kimondani, hogy ez meg ez, mivel nem láttuk, nincsen, nem létezik; a kik az ellenkezőt nem tudják, ebben készséggel megnyugszanak, a minthogy egyebet nem is tehetnek s jóhiszeműleg azt vélik, hogy egy-egy igazsággal többet tudnak. Pedig semmitem lehet igaztalanabb, mint az oly ítélet, mely a tények figyelembe vétele nél-

kül hozatik. ¹⁾ Engem keresésem positiv eredményre juttatott, legyen szabad azt előadnom.

A már említettek közül Dr. Réthy László azon eredményre jutott, hogy magyar stiltről beszélnünk még nem lehet, a mit Henszlmann Imre megszorításával Pasteiner Gyula is elfogadott s Pulszky Ferencz helyeselt; ellenben Salamon Ferencz, ²⁾ Szendrei János ³⁾ s mások, ⁴⁾ a kikhez magam is csatlakozom, azon meggyőződésben vannak, hogy magyar stil volt is, van is. Kinek van igaza, ám döntse el a felhozható érvek alapossága.

¹⁾ A felszólalásnak lényege az volt: hogy magyar stil nincsen. Magokat a felszólalókat nem hallottam, cikkeiket nem olvastam s csupán a napi lapokból vagy egyéb rövid jelentésekből tudom, hogy felszólaltak. De több nem is szükséges, mert nem polemizálni, hanem véleményt akarok nyilvánítani.

²⁾ A „Századok“ egyik régebbi folyamában „per tangentem“ nyilatkozik e tárgyban.

³⁾ A Pasteiner Gyula felolvasására adott válaszban, melyet az Arch. Társulatban olvasott fel s több tárcza-cikkben.

⁴⁾ Összeírásukhoz még nem volt alkalmam; de eddigi tapasztalatom szerint ideszámithatónak tartom mindazokat, a kik a magyar történettel vagy népélettel foglalkoznak s a magyar szokásokat és életmódot gyermekkoruktól fogva ismerik.

Mielőtt azonban hozzáfognék annak megmutatásához, a mit a magyar stil jellemző sajátóságaként felismerni véltem, legyen szabad előzőleg azon kérdéssel foglalkoznom, miként fejlődik a stil s mit tartunk stilnek általában?

Az ember cselekvényeiben legtöbbször felében önkényt, felében kényszerűség befolyása alatt jár el; az önkény lehet tudatos, vagy öntudatlan, a kényszerűség szükségből, megszokásból, tapasztalatból, ismeretből eredő; az önkény adja meg a cselekvény tartalmát (esse), a kényszerűség alakját és módját (forma).

Ha már most együttélő embereknél gyakrabban jelentkezik ugyanazon önkény, vagy tágabban szólva, akarat, azok vagy egy és ugyanazon, vagy különféle módon fogják akaratukat megvalósítani. Minthogy azonban a lényeges a cselekvény tartalma, vagyis az, hogy az legyen, a mit az ember akar, a cselekvés mikéntje (modus) s alakja esetleges körülményektől fog függni, helytől, időtől, a cselekvő morális és intellektuális fejlettségétől, vagyoni képességétől stb.

A mely népnél azután bizonyos akarat s annak megfelelő cselekvés általánosan érzett szükség kielégítésére irányul, annál

lassanként a cselekvés alakjára és módjára nézve is honosulnak meg azonosságok, a melyeknek összesége azon népnek többé-kevésbé jellemző vonásaivá válik. Ezeket általában nemzeti sajátságoknak nevezhetjük s az egyediben mint jelleget vagy jellemet ismerhetjük fel.

E nemzeti sajátságok felismerhetők lesznek mindabban, a mit az a nép tesz, tetteinek véve úgy azt, a mi térben, mint azt, a mi időben valósul meg. Így beszélünk s nem alap nélkül, nemzeti magatartásról, viseletről, gondolkozásról. A konstantinápolyi árúcsarnokban sétáló vevő a török, görög, örmény, vagy zsidó kereskedőt magatartásáról és viseletéről ismerheti meg s hogy a különféle nemzetek fiai másként meg másként gondolkoznak, arról meggyőződhetik az, a ki egy és ugyanazon társadalmi, állami, bölcsészeti, jogi vagy más kérdésre vonatkozó angol, franczia, olasz, német és magyar szakférfiú művét akár eredetiben, akár fordításban átlapozza.¹⁾

¹⁾ Tanulságos e tekintetben Montesquieu (*Esprit des lois*) és nálunk Szontagh Gusztáv (*Propyleumok a magyar philosophiához és a Magyar egyezményes philosophia ügye, rendszere, módszere és eredményei*).

Sőt nem kockáztatott állítás az sem, hogy valamely nemzet fia csakis úgy gondolkozhatik, mint az nemzeténél dívik, mert reá ugyanazon tényezők hatván, mint honfitársaira, szükségképen ugyanazon úton kell haladnia, mint a többinek: a maga igazolására ki is tudja mutatni mindegyik annak helyességét, czélszerűségét, hasznos voltát, a melyét ki akarja mutatni, — akarja pedig azért, mert meggyőződése s úgy kell tennie. Az eredmény értéke attól függ, tényen, vagy hypothezisen alapul e a következtetés; az első esetben elismerjük, a másodikban megengedjük, vagy tagadjuk helyességét. De eltérés jó létre azért is, mert egynek már tény, a mit a másik csak hypothezisenek, a harmadik pedig egyáltalán nem ismer el. Még szembeötlőbb ezen egyformaság a cselekvényeknél; de a mérlegelés szabadságát itt mindenkinek meg kell engedni; a ki azonban tagadja azt, a mi valóban van, érzéseinkkel felfogható, tehát tény, azzal kár is, felesleges is beszélni.

S ugyanazon nemzet kebelében keletkeznek eltérések, az egyik ezt, a másik azt tartja valónak, így, vagy úgy helyesnek, czélszerűnek, szépnek stb. Hogy ma-

gyar költészet van, azt mindenki elismeri, hogy magyar tudomány volna, sokan kétségbe vonják,¹⁾ hogy művészetünk volna, egyenesen tagadják, noha azt, hogy művészeink vannak, elismerik.²⁾

A cselekvés módjának azonossága a cselekvények egyöntetűségét eredményezi s ha ez állandósul, szokásnak nevezzük. A szokás tehát a cselekvények egyöntetűségében, szabályszerűségében nyilvánul s létesíti a nyelvet, dalt, költészetet, ünnepeket, életmódot s általában mindazt, a mi a nép általánosan érzett szükségletének megfelel. A nép tehát úgy beszél, a mint az nála dívik, úgy énekel, a mint azt hallja, úgy ünnepel, a mint az megállapított, úgy él, a mint azt elődeitől megszokta s úgy cselekszik, ítél, sőt

---

¹⁾ A legigaztalanabb eljárás a magyar tudomány lételének tagadása; latin nyelvű iróinkat nem olvassák, magyar nyelvű iróinkat ignorálják s azután azt mondják: nincs magyar tudomány.

²⁾ Egy sz -pétervári lap elismeréssel nyilatkozott nemrégiben a magyar festőművészek és a magyar festőművészetről. Sajnos, hogy a külföldön megforduló művészeink legnagyobb része egészen átalakulva érkezik vissza s letéve eredetiségét, a münchenit vagy párisit utánozza. Így művészeink maguk ölik meg a magyar művészetet s teszik lehetetlenné annak megerősödését.

gondolkozik, mint cselekedett, ítelt, gondolkozott apja, nagyapja s általában elődei. A nagy többség tanítója a gyakorlati élet, eszét közvetetlen környezete idomitja, tapasztalata képezi; nem igen van bizalma az újdonsághoz, azért marad meg s ragaszkodik a jónak bizonyult régihez még akkor is, mikor annak már hátrányait kezdi érezni.

A szokás ezen állandóságában rejlik a népet jellemző nemzeti sajátság; mindenki testből és lélekből álló ember, de magyar, német, angol, francia, olasz stb. emberré különös, nemzetén leginkább s gyakran kizárólag feltűnő sajátságok teszik, a gondolatai s érzelmei kifejezésére ösztönszerűen használt szavak (anyanyelv) s cselekedeteinek formája (szokásai). Csalódás azt magyar embernek tartani, a ki magyarul nem tud, magyar szokásokat nem ismer, mert a nemzeti sajátságok leglényegesebbje, az, a mely nélkül a nemzet szellemi életében való részvétel nem lehetséges, a nyelv s a nemzeti szokás. Az egyik ép oly kevésbé elég, mint a másik.¹⁾

¹⁾ Kivételt képeznek némileg a zsidók; de eredeti nyelvüket, a hébert, úgy isteniszteleteiknél, mint imáiknál használják, noha némelyek azt sem tudják, mit imádkoznak.

A szokás a folytonos gyakorlat eredménye és következménye, általánossá, tehát valódi szokássá csak akkor válik, ha szükséges és észszerű. Szükséges, ha valamely érzést, vagy gondolatot kell kielégítenie; észszerű, ha kitűzött vagy elérni óhajtott célját meg is valósítja. Lehetnek, sőt vannak észszerűtlen és szükségtelen szokások is, például verekedés, iszákosság, fajtalankodás stb. s a mennyiben általánosak, nem egyesekre szorítózkodók, nemzetiekké is válhatnak. Verekedési hajlam jellemzi a magyar és délnémet parasztot, iszákosság a szlávot, rendszeret a sváb, rendetlenség az oláh parasztot. De súlyedő nemzeteket kivéve, azt fogjuk tapasztalni, hogy a rosszaknak nevezhető szokások, melyek a nemzetet előbb-utóbb elpusztítják, inkább az egyént, mint a nemzetet jellemző szokások. A dolce for niente, az édes semmittevés hazájában a henyélő mellett ott találjuk a szorgalmas munkást, a mint izomtól duzzadó vállán a hajóból a partra czipel erőt és ügyességet egyaránt igénybe vevő nehéz köveket, zsákokat, ládákat s alig lesz ország, melyben hasonló kirivó ellentétekre nem bukkanunk: a télen pipaszó mellett pihenő magyar pa-

raszt a munka idejében kora reggeltől késő estig lankadatlan erővel s példás szorgalommal tud dolgozni.

Leginkább szembeötlő a szokás életmód, viselet és jogban; ha a szokás kényszerítő erővel bír, azaz olyan szabály, a melyet meg kell tartani, akkor jog; ha nem kell megtartani, de nem tanácsos ellene véteni, akkor erkölcs, vagy illem, mint a vendégszeretet, meg a tisztesség; hatályát tekintve ennek megszegése végzetesebbé válhatik, mint amazé, mert a jogsértést gyakran megbocsátják, de az erkölcs vagy illem megsértését nem. A hol valakinek tetszésétől függ a szokás meg- vagy meg nem tartása, ott a szokás vagy megszűnt nemzeti jellemző sajátság lenni, vagy alakulóban van. Ezek közönbös (indifferens) szokásoknak nevezhetőek, mert meglétük nem bizonyít semmit nemzeti voltuk mellett, hiányuk az ellen. Járhat valaki attilában, de azért nem kell magyarnak lennie, viszont frakk alatt kifogásolhatatlan magyar sziv doboghat; az öltözet az egyéntől elváló esetleges külsőség, a mely tetszés szerint választható, az érzelem vele legszorosabb kapcsolatban álló lényeg, mely mindenütt s mindenkor jellemző

vonás marad. Legszembeötlőbb ez ma a külsejében kozmopolitikus, de öntudatában nemzeties angolnál, a ki inkább kinevetteti magát, mintsem hogy angol lelkületéből valamit letegyen. Általában az mondható, hogy a miveltség behatóbbá váltaival a nemzeti jellemvonások a külsőségekről átmennek az ember belsejére, gondolataira és érzelmeire; a legkiválóbb példa erre nálunk Deák Ferencz volt, a kin az újabb nemzedék sohasem látott magyar ruhát s magyar lelkületét még sem jutott eszébe senkinek sem kétségbe vonni.

A nép vagyonosságától, izlésétől, miveltségétől s főleg helyi körülményeitől fog az függni, mivel ruházkodnak fiai. Hidegebb égalj alatt bundát és prémet viselnek, ha hozzáférnek, melegebb alatt könnyű gyapjú-szövetet, vagy vászonfélét, mérsékelt alatt posztófajtát és daróczot, a hol lehet, felváltják az évszakok szerint. Lebediában (Livádia) lakott őseink farkasbundában, báránybőrből készült subában ¹⁾ s valószí-

¹⁾ Ilyen subában biráskodott Budán még V. László király, mint Kaprinai írja. De ez lebetett bársonyhól való is, a milyent későbbi leltárakban találunk. Salamon Ferencz szerint a suba szó a francia jupe, német Joppe, olasz giupa-val rokou (Budapest története, II).

nűien lóbőről készült nadrágban és csizmában jártak; a főbb urak rókamálos mentéket, a legfőbbek párduczos kaczagányokat viseltek. Fejükön báránybőr vagy asztrakán süveget hordottak, vagy a könnyebb kalpagot, melyet a szabad ember daru-, kócsag- vagy sastollal, a szegényebb árvalányhajjal díszített. A hervadásnak alávetett virágnak a kalap, vagy kucsma mellé tűzése német, vagy szláv eredetű szokás, mely a letelepedés után ragadt a magyar parasztok ra. Uralkodó elem fővegén sohasem viselt virágot.

A Pruth és Szereth között s még inkább mai hazánkban a Duna és Tisza mentén, a bőrből való nadrág, mente és kaczagány a nyári időben nagyon kényelmetlen és nehézkes viseletté vált s mindinkább terjedt a szabadabb mozgást engedő lobogó ing és ránczos gatyá viselete. E viselet egyébiránt annyira jellemző, hogy azt az őshazából hozottnak kell tartanunk; minthogy azonban a puszták fiának való s nem a katonáskodónak, általánossá váltta csak a honfoglalás utáni időre tehető. A kender- és lentermelés is állandó lakást feltételez, noha vászonkereskedés útján is szereshető volt. Hasonló viselete volt a longobárdoknak.

A szorosabb értelemben vett életmódban a letelepedés után változásnak okvetetlenül kellett beállania. A honfoglalás előtt a magyar sok ideig nomád volt, noha az állandó lakást feltételező földmívelést már ismerte ¹⁾ s a nomád életmódot folytatta még jó ideig a honfoglalás után is. De a letelepedés nem történt mintegy varázsütésre, hanem lassanként és fokenként. A száznyolcz nemzetség inkább barangolt, mint lakott a megszállva tartott földön, azért találunk összevissza keverve fehér és fekete, vagyis, mint egy hazánk területén jártas utazónk kideríté ²⁾, fehér és fekete szűrben s hozzátehetjük fehér és fekete (illetőleg kék) ingben s gatyában járó magyarokat. Ma itt, holnap ott legeltették nyájaikat s mert aránylag kevesen voltak, elfértek. De a hol jól érezték magukat, onnan nem távoztak s e helyek leginkább a Nagy- és Kis-Alföldön voltak, melynek rónái bő legelőt nyújtottak a nyájnak s mindenfelé

¹⁾ Tanúsítja ezt a magyar nyelv szókincse; a palóczoknál használt 24 szó, melylyel az eke egyes részeit nevezik meg, lehet régi; de nem szabad feledni, hogy a palóczok kitűnő szófaragók.

²⁾ A Budapesti Hirlap 1887. évi folyamában.

szabad kalandozást engedtek. Az élelem fő-részt a ló nyújtotta, de értettek a vadászat és halászhoz is s amazt szenvedélyesen űzték¹⁾. A ló tejéből készítették italukat, míg nyugati és déli kalandozásaikban a borral meg nem ismerkedtek, mely lassanként kiszorította használatból, úgy, hogy ma már csak a kozákok kumiszából következtethetünk italuk izére és készítése módjára. De mindezek nagyobbra régen kiderített dolgok s itt csak azon czélból hoztunk fel, hogy feltüntettessék, mennyire rajta van a nemzet mindenén az a jelleg vagy ismérv, melyet a viszontagságos vagy sima életével járt állandó vagy változó viszonyok, külső és belső körülmények kényszerítettek reá. A más idők, más emberek úgy értendő, hogy más életviszonyok más életmódot létesítenek s ezzel egyúttal más szokásokat; de viszonyok, életmód s szokások, habár folyton változnak, mindig vannak.

Az életmódhoz tartozik a lakás is, vagyis azon szokások összessége, a melyek a tartózkodás helyének megválasztásánál,

¹⁾ A vadászat módját leírja Béla király névtelen jegyzője.

elkészítésénél, berendezésénél érvényesülnek s leginkább ezzel függ össze az, a mit stilnek nevezünk; azért idején lesz a kitérés után tisztába jönni azzal, hogy mit nevezünk és nevezhetünk stilnek?

Stil általában mindaz, a mi önállóan fejlődve céljának megfelelően alakul s jellemző sajátsággal bír. A stil ezen általánosságában nem szoritkozik az emberi tevékenység egy vagy két, vagy számszerint meghatározható bizonyos ágára, hanem kiterjed azt mondhatjuk mind arra, a miben az emberi munkásság nyoma meglátszik. Csakhogy a jellemző sajátságok nyilvánulását sem mindenütt, sem mindenkor nem nevezzük stilnek. A nyelvben például dialektusnak nevezzük azt, a mi jellemző, a mi magyarul nyelv- vagy szójárásnak mondható, mert a tájszólás (tájszók használata) alatt mást kell érteni s jellemző sem lesz sok bennök. A ruházatban található jellemzőt viseletnek, népviseletnek, vagy divatnak mondjuk, a test fentartására vonatkozókat életmódnak s ha ezt tágabb értelemben vesszük, belefoglaljuk azt a jellemzőt is, a melyet a lakásnál, gazdálkodásnál stb. tapasztalunk.

Mint elvont fogalmat már átvitt értelemben nevezzük stílnak az író azon modorát, melyben gondolatait s érzelmeit kifejezi; a mennyiben a közönséges életben használt beszéd-től eltérő saját-szerűt találunk benne, egyéni stílről szólhatunk s az író jellemére is következtethetünk belőle; ez értelemben igaz és helyes Buffon ismert mondata: *le style c'est l'homme*, irányából megismerjük az embert. De az ily mondások inkább szellemesek, mint feltétlenül a helyes és igaz felismerésére vezetőek, mint Brillat Savarin-é is: *dis-moi ce que tu manges et je te dis ce qui tu es*, mondd meg, mit eszel s én megmondom, hogy ki vagy. Ha valakit jellemezni akarunk, az egész embert kell ismernünk, különben téves lesz ítéletünk¹⁾: igen jó ember írhat igen rossz verseket s kedvelheti a foghagymát.

Az irányon kívül használjuk e szót stílnak, még különösen akkor, ha a képzőművészet alkotásain fölismerhető jellemző saját-ságokat akarjuk megjelölni; a szobrászatban és a festészetben azonban nem annyira stílnak, mint inkább iskolát különböztetünk meg s

---

¹⁾ V. ö. gróf Mikó Imre előszavát Benkő életéhez.

értjük alatta azt a sajátyszerűséget, mely a megérzékitett tárgy megválasztásában s a kivitel módjában nyilvánul; ellenben az építészet s az építészet szolgálatában álló ipar és műipar alkotásai megítélésénél, a mennyiben oly jellemző sajátságokat tüntetnek föl, a melyek önálló fejlődés mellett célszerűen alakultak, stiltről beszélünk. S ez a stil szó második fontos jelentése.¹⁾

Ha tehát azt a kérdést akarjuk eldönteni, van-e ez utóbbi értelemben magyar stil, vagy magyar építészet? vizsgálatunknak arra kell irányulnia: található-e a magyar építészet s a magyar építészet szolgál-

---

¹⁾ A görög *στυλος*, melyet a latin is átvett (*stilus*), eredetileg oszlopot vagy pillért jelent, azután azt a kis vesszőt jelenti, melynek hegyes végével az írók betűiket írotábláikba karczolgatták; a vessző másik vége a viaszos falapokra író rómaiaknál rendszerint véső alakú volt, hogy a hibás írás elsimítható legyen (*verte stilum* = fordítsd meg a vesszőt, annyi mint használd a vessző másik — simító — végét, t. i. a hiba eltüntetésére). Az író-eszközzel átvitetett a szó jelentése magára az írásra, a mennyiben a szó- és mondatalkotásban levő sajátságokat jelöltek meg (könnyed, nehézkes, fellengős stb. *stilus*) vele s ezen elvont fogalommal jelölték aztán meg sok más téren is a jellemző sajátságokat, mint például a zenében, építészetben stb.

latában álló műipar és ipar-termékeiben oly jellemző sajáttság, a mely önálló fejlődést mutat (nemzeti) s czélszerűen alakult (szükséges)?

Hogy e kérdésre megfelelhessünk, tisztába kell jönnünk a következő kérdésekkel :

- 1) épít-e a magyar s ha igen, mióta?
- 2) hogyan épít? czélszerűen-e, vagy nem?
- 3) melyek a magyar ember épületeinek jellemző (önálló, nemzeti) sajátságai?

A mi az első kérdést illeti, azt hiszem, senki sem fogja kétségbe vonni, hogy a magyar ember-emlékezetet meghaladó időponttól fogva épít: ma házakat és kunyhókat épít, hajdan pedig sátrakat épített.

Mint a házieszközeink közt található kőszerszámokat (malomkő, köszörülőkő, tűzkő, vályú stb.) a kőkorszak maradványainak tartjuk, úgy tarthatjuk azon négyrúdú sátrakat, melyek alatt vásárosaink egy része még mai napság is árulgatja czikkeit s tanyáznak itt ott kóbor cigányaink, még azon kor maradványainak, melyben őseink a honfoglalás előtt vándorlásaik alatt megpihentek s még azután is, mintegy szent László király idejéig, főleg a tágas Alföldön, laktak. Külföldön ily sátrakat nem igen

fogunk találni, a hol pedig találunk, mint Alsó-Ausztriában, ott valamikor magyarok tanyáztak, vagy jártak, a kiktől a sátorcsinálás e módját eltanulták.

Ezen négyrúdú szellős sátoron kívül, használtak még olyant is, a mely zárt volt s az idő viszontagságai, szél, hó, eső, fagy stb. ellen adott oltalmat. Ennek majd egy, majd több rúdja s egy bejárata volt, de lehetett több is; a nyilást lebegő függöny takarta, melyet jó időben kifeszítettek, rosszban leeresztettek. Ilyen sátrak alatt tanyáztak némelyek a rákosi mezőn s egyebütt tartott országgyűléseken¹⁾ s mint a XVII. és XVIII-ik századból maradt lajstromokból látjuk, ily sátrak még akkor is nemesak használatban, hanem becsben is voltak.²⁾ A Bottyán tábornok hagyatékáról felvett leltár (1709-ből) tételei között két sátor³⁾ emlittetik, a mely talán háromrúdú volt; de lehetett tábori (katonai) sátor is, a mely megint sajátyszerű jelleggel bír s a család használatára berendezettől, úgy rendeltetése mint külszine szerint különbözik. A család

¹⁾ Ipolyi, a „Századok“-ban II. 88.

²⁾ A „Történelmi Tár“ 1886. I. 162. 186.

³⁾ Thaly Kálmán a „Századok“-ban I. 173.

a lehetőség s szükség szerint, a katona szükség s előírás szerint épít. ¹⁾

Az egyrúdú sátor árbocznak nevezett tartófáját beleerősítették a földbe s a ráerősített takarót alul a földbe vert karókhöz vagy szögekhez kötözték. Ezek az úgynevezett kerek sátorok. A gróf Batthyány József köpcsényi levéltárában fenmaradt árjegyzék szerint ily kerek (török) sátor ára 20 pénz volt ²⁾. Gróf Eszterházy János győri vice-generálisnak és fiának Ferencznek Csesznek várában 1703 január 18 án összeirott ingóságai közt emlittetik: „sub. lit. B. Egy fára való jókora török sátor, pamuk-vászonyból. Újdon új, kívül az föli zöld, belül czifrákra kivarrva; az föli duplán van, az alja csak fehér pamuk-vászon, nem dupla. Kötelei tarka pamuk és egy jókora, hosszikás rézgomb, finom aranyval aranyozott, kívül, ötvös által. Sátor kalapjához is van kerekentős fa, esztergály-munka. Ezen sátornak semmi hija sincsen, és egy

¹⁾ Sátorok alatt laktak a XVII. században a nagyidai zsinatra összegyűlt zsidók, de milyenek voltak sátorok, nem tudom. A sátoros ünnepen használt sátorok galyakból valók.

²⁾ Szilágyi Sándor, a Történelmi Társaság, 1878, 360.

szórharában vagyon, bőrrel buritottban“. Ugyanott: „sub lit. D. Egy rettenetes nagy, újdón új török sátor, pamuk-vászonból, egy fára való; az alja fehér vászony, az föli zöld vászony és belül az föli kék vászony s dupla az föli. Sátorkalapja is van fából is, és az kötelei is pamukból mind megvadnak. Egy óh szórharában, kívül bőrrel buritottban vagyon bekötve“. Ezek ugyan török tábori sátorok, de nem sokban különbözhettek a magyar sától, a milyenről, ha nem csalódom, ugyanott sub. lit. F. tétetik említés: „Egy szórharában egy újdón új, egy fára való kised sátor; belül az föli vörös bagazia és szép czifrákra kivarrva, kívül az föli zöld, az föli duplázott vászony, az alja kívül-belül fehér vászony és nem dupla. Egy aranyos, hosszi rézgomb az fölire, ötessel aranyozott, és az kalapfája is megvagyon, esztergály munka. Ennek semmi héja. Item, ezen harában vagyon másik sátor is, újdón új, egy fára való kised sátorka; az föli belül vörös vászony és szépen czifrákra kivarrva; az föli kívül zöld és dupla. Az alja kívül-belül fehér vászony. Egy aranyos rézgomb is hozzá, ötös aranyozta. Ennek semmi héja; sátorka-

lapja is fábúl, esztergálymunka“. Ugyanott : „sub. nro. 9. Egy nagy, újdon új török sátor, egy fára való; belül igen szépen kiczifrázva mind alja, föli. Kívül zöld és dupla sátor, kötelei is mind megvadnak, hanem az fölin, az kalapjánál vagyon két hosszú kötél héja, egy sátor fagombja“. És: „Item sub. nro 9. Másik öreg, egy fára való török sátor; már viselt, de még elviselhetni. Igen cifra belül alja, föli, és dupla vászonyú; minden kötélbeli szerszáma megvan. Egy hosszú szőrharában vagyon az másikkal“. Ez a tétel egyúttal azt is igazolja, hogy e sátrak nem voltak csupán ékességek, vagy ritkaságok, hanem használatra szánt készülékek. Tanúsítja ezt a lajstrom következő tétele is: „sub. lit. Q. Egy alkalmasint viselt, egy fára való török sátor, de szép cizifrázott belül föli és alja egész len; még elviselhetnyi, megvadnak mind az kötelei“. ¹⁾)

A kétrúdú sátor két árboczát beleverték a földbe, azután felső végeik felé kötelet húztak az egyiktől a másikhoz, a

---

¹⁾ Közölte Thaly Kálmán a „Történelmi Tár“-ban, 1886. I. 186. 187.

melyre a takarót fektették. Az árboczat és takarót itt is, mint az egyrúdú sátonál különféle irányba vont kötelekkel erősitették meg. A már említett lajstromban olvassuk: „sub nro A. Nagy öreg, két fára való sátor, nem dupla vászonyú, zöld pamuk vászony, igen kopott és paraszt sátor is csak, az kötelei is ivottak, de megvadnak az kötelei. Egy szórharában van bekötve ezen sátor; az hara is már ivott.“ Világos ebből, hogy a paraszt-sátor megkülönböztendő attól, a mely táborozásra volt rendelve; ez közönséges magyar sátor lehetett. Kiderül ez abból, hogy alább két fára való török sátor emlittetik még négyszer s ugyanilyen német sátor egyszer, holott, ha különbség közöttük nem volt volna, a török és német minőségnek megjelelése sem volt volna lehetséges. De a nemzeti jelleget a sátonak nem anyaga, hanem alakja és szerkezete adta meg, vagyis a sátor stílje. A német sátorról például ez mondatik: „Belül az sátor föli török pamukvászony és szép czifrákra kivarrva“.

A háromrúdú sátor felállításának módja többféle lehetett. A három rúd vagy egyenes vonalban állittatott fel, vagy há-

romszögben; a sátor alakja is változott, ahhoz képest, a mint rúdjai egyforma hosszúak voltak, vagy nem. Volt ilyen sátra a Zrinyi és Frangepán-féle szövetségben való részessége miatt Pozsonyban 1671 április 30-án lefejezett Bónis Ferencznek. A nemzeti ügy vértanúja, mint rendes ember, kassai házában birt ingóságait 1665-ben összeírta s a fenmaradt lajstrom a következő tételt tartalmazza: „Vagyon egy igen szép sátorom, belől mind virágokra czifrázott s kívül zöld, három árbocz fára való, ki vagyon egy, noha három darabban vagyon, köteleivel, melyek gyapottak és gombjával“. ¹⁾ A meglevőnek említett rúd, a középső lehetett s három részből állott, melyet egymásra illesztettek. ²⁾

Az eligazodás nem mindig lehetséges, mert a leírás hiányos; a Rákóczi-árváknak

---

¹⁾ Közölte Komáromy András, a Történelmi Társaságban 1886, I. 162.

²⁾ A magyar sátor leírásával és ismertetésével részletesebben tudtomra eddigelé senki sem foglalkozott; a török sátor Marsigli Alajos gróf volt császári tábornok írta le a török haderőről írt művében, a hol rajzokat is közöl róla (Stato militare del imperio Ottomano II, 59.).

Munkácson 1688 ban összeirt ingóságai közt volt: „Egy öreg tarka sátor, oldala kettő. Egy öreg csak feirsátor. Más, kicsiny, sárgás, az teteji szőr“. — három sátor, de hány rúdra, vagy árboczra való, nincs megmondva ¹⁾).

Barcsay Ákosné lefoglalt ingóságai közt az 1661 márczius 10-én felvett összeírás szerint volt: „Egy veres karika posztó-sátor, tarka atlaczczal bérlett. Négy öreg sátor, két kicsiny sátor azonkívül, ismét más egy kis hitvány sátor“. — a melyekről szintén nem lehet eldönteni hány árboczra valók voltak; valószínűen a kisebbek közé tartoztak, mert az van mondva rólok: „Ezek az horgas ház eresziben vannak“. Ugyanezen leltárban emlittetik „egy riz sátorgomb“ is.²⁾

A három és négyrúdú sátor felállításának egyszerűbb módja ez volt: a lazán egybekötött három vagy négy rudat szét-huzták s aztán ponyvát vontak rá; a négyrúdú sátor felállításának ma is divatozó

¹⁾ Közölte Thaly Kálmán, a Történelmi Tárban, 1886, IV, 787.

²⁾ Közölte Koncz József, a Történelmi Tárban, 1887, II, 389. 390.

módja ez: a végeik felé keresztben átfúrt rudakat egymásmellé fektetve a lyukon keresztül húzott zsineggel kissé lazán összekötik, azután függélyes irányban felemelik akként, hogy a szabad végek a földön maradjanak, vagy a föld felé tartassanak, az összekötöttek pedig ég felé álljanak; most mindegyik rudat más-más irányban elhúzzák, azonban úgy, hogy egyik a másikra fekiüdjék s az előtte valónak támaszul szolgáljon, az utána következőre pedig rátámaszkodják. Az így keletkezett vázra azután rávonják a ponyvát s hogy a könnyű alkotmányt a szél el ne kapja, a rudak végeit a földbe vert czölöpökhöz, vagy karókhöz kötik.

Az ötrúdú sátornál két-két rúd egyenközűen András-keresztbe állítottatott s az így keletkezett lábakra helyzetetett az ötödik vízszintes fekvésben; a ponyva, vagy más takaró azután e kecskelábhoz hasonló vázra vonatott.

Az öt és több-rúdú sátor csak huza-mosabb tanyázáskor állítottatott fel; általánossá a szállások megtörténte után vált, mert kényelmesebb volt, mint a kevesebb rúdú, több helyiségre volt osztható s szét-

bontása sem következett be többé oly gyakran, mint a vándorlás közbeu.

Irányadó első sorban természetesen mindenkor a lehetőség és a szükség volt s a diszes, kivarrott, bélelt ponyvájú sátrak, árbocczal, kalappal, gombbal, inkább a ritkaságok közé tartoztak; ilyeneket csak a vagyonosabb és kiválóbb emberek tartottak és tarthattak. Legbecsesebb volt úgy erős és diszes szerkezete, mint czélszerűsége miatt a török sátor,¹⁾ azért találkozunk azzal oly gyakran a lajstromokban. A köznép sátrának legnagyobb része ép oly szegénységet tanusító színben volt, mint ma azt kunyhóinál tapasztaljuk. Elődeink az idő zordonságát sokkal egykedvűbben vették mint mi, s a fűdött helyet asszonyok és gyermekeknek valónak tartották. Magukra kanyaritották a subát s megelégedéssel mondták mint mondja a köznép ma is: mégis bunda a bunda.

Volt néha a sátornak udvara is, melyet a sátor körül vont sövénynyel keritettek

---

¹⁾ Egyébiránt a kényelem iránt más nép is birt fogékonysággal, mint már Vörösmarty sejté:

Már hegyen ül terhes felhőként népe Ozulnak,
Sátor alatt pihen ő hímes szőnyegre terülve.

be. A fent említett árjegyzék szerint egy „két árboczfára való udvaros hosszú (török) sátor“-nak ára 50 pénz volt.

A zárt és nyílt sátoron kívül, még egy harmadik neme is volt a sátoroknak, a sátoros, vagy fedett kocsi, melyben zord időben a nők és gyermekek vonhatták meg magukat, csekély készletüket s egyéb ingóbingóikat tartották. Ha csak pihenőre történt megállapodás, gyékénytartó rúdjaikat meghosszabbították, a takaró gyékényt, ponyvát, vagy bőrt előre húzták s az alatt hűseltek. Barcsay Ákosné ingóságai közt említettik ily kocsihoz való takaró: „Két társzekér borítani való hitvány veres posztó“. A kocsi sátorának szerkezete az volt, melyet vásárosok és búcsúsok még ma is használnak.

Mindezen sátrak jellemző sajátosságát a fűrés, faragás és kötözés alkalmazása adta meg; szegezés, ékelés, vasalás eredetileg nem kellett rajta.

Történetünkben azt olvassuk, hogy Szent László idejében őseink egy része még szivesebben lakott sátrakban, mint házakban, melyeknek építéséhez nem igen értett. A régi szokások még a vallásban is kísértettek, úgy, hogy törvényhozásilag kellett

intézkedni azoknak megszüntetése végett ¹⁾; annál szívósabban ragaszkodott a nagy többség életmódjában régi szokásaihoz, a melyeknek megváltoztatása még anyagi áldozatot is igényelt, a melynek meghozatala nem függött csupán az akarattól, hanem vagyoni s értelmi képességtől is. Ennek daczára elhagyták lassanként a sátor-építést, habár nem végképen s házakat, kunyhókat kezdték építeni: agyagból és sárból, nádból és vesszőből, mint azt a fecskéktől s golyáktól tanulták. ²⁾

A módosabbak vályogot, a világlátottabbak égetett téglát s tán követ is használtak s jó századig felváltva sátor után

¹⁾ *Quicumque ritu gentium, juxta puteos sacrificaverint, vel ad arbores, et fontes, et lapides, obtulerint, reatum suum bove luant. Decr. Lad. cap. 22.* A magyar stíl monumentálissá azért nem válhatott, mert a pogány vallás szertartásai a szabad ég alatt tartattak meg; a keresztyén templomokat pedig a magyar építési szokást (stílt) nem ismerő külföldiek építették. Sajnos, hogy legalább egy királyi s néhány főúri palota leírását sem bírjuk a XI—XIII századból.

²⁾ Ez neveltségünk látszik, de nem az; mert bizonyos, hogy az ember az állatoktól sokat tanult: az írszásban például a békák voltak mestereink; a gyorsjáratra rendelt hajók mintáját a hal szolgáltatta.

néhány lépésre sárkunyhót, azontúl nádból készült vityillót, majd téglából épült házat lehetett látni. Hasonló harczot látunk ma a tetőzetnél: a nádat és szalmát kiszorítja a zsendely, a zsendelyt a cserép, a cserepet az ércz, de azért még gyakran egymás szomszédságában találhatók. Követ s égetett téglát eleinte csak templomok és várak építésénél használtak, kizárólag fát¹⁾ csak erdős helyeken, a hol az elegendő mennyiségben állott rendelkezésre, de bővében volt alkalmazva a cserény, e vesszőből font lap, melyet kerítésnek, még ma is szeltében használnak, sőt vasútak mentében is látható védelmiül futó-homok és hófúvás ellen. Volt idő, mikor a kőből való építéshez külön királyi kiváltság kellett s ilyen csak teljesen megbízható emberek kaptak, a kikknél nem

---

¹⁾ A XIII-ik században az Ipoly szigetén állott faházat említ a Cod. Dipl. V. 3. 500 és X. 3. 269. A Hunt-Pázmán nemzetségből való Lampert mester, egyesülve László nevű testvérével, ugyane században „Ketheh helységét pusztitván, 150 márka kárt tettek s még a helység 40 faházat is elvitték!” Cod. Dipl. VI. 1. 383. — Ipolyi Arnold „a Századok“-ban I. 132. 133. — Attila alföldi sátor-palotája Priscus szerint fából való volt. Voltak faházak a XV-ik században Pesten és Visegrádon is.

kellett attól tartani, hogy házukat, kastélyukat, vagy váracskájukat rablófészekké fogják alakítani.

Igy a tovaszállitható sátort a XI-ik század folytában lassanként kiszorította használatból a szilárdabb anyagból készült mozdithatatlan hajlék, mely mint amaz is, egy vagy több részből állott. Azt azonban nem merem eldönteni, valyon a sátor utánzásának, vagy idegen néptől tanult ujításnak tartandó-e inkább a falakra vont nádtető? A ház szó olasz, a kalyiba szó görög eredetre vall.

A természetes fejlődés az volt, hogy a mennyiben lehető volt a vont, vagy vert falakra egyszerűen ráerősítették a már említett kecskelábas sátort; de csakhamar belátták, hogy a sátor állandóvá válta következtében a lehúzható takaró (ponyva, gyékény, bőr stb.) helyébe sásból, nádból, szalmából való kötegeket előnyösebben használhatnak. Lehet, hogy az ily tetővel külföldi kalandozásuk alatt ismerkedtek meg, de lehet az is, s a különféle vityillók, csőzviskók, kalyibák, a mint még ma is láthatók, ezt teszik valószínűvé, hogy e tető a magyarok saját teremtménye, de oly alak-

ban mint házaiknál — rudakból, vagy gerendákból készült vázzal, mint tartóval, — azelőtt, míg vándoroltak, csak kivételesen volt használatban. A könnyen szállítható rúd becses és drága jószág volt, a melyhez nem lehetett mindenütt hozzájutni, a nád ellenben nehezen volt szállítható, nem is ígért tartósságot s aránylag kevés fáradtsággal majdnem mindenütt meg volt szerezhető. Ha tehát felkerekedtek, csak a rudakat szedték össze, a nádat pedig ott hagyták vagy elégették, mielőtt eltávoztak volna. Erre mutat e magyar szólásmód is: szedd össze a sátorfádat s hasonlók. ¹⁾

A letelepedés által létesült változás e szerint abban áll, hogy a lakás megszűnt egyik helyről a másikra mozdítható ingó lenni, s helyéből mozdíthatatlan ingatlanná vált: a sátorból ház lett. A magyar lakhelyül nem épített többé sátrat, hanem házat s házának építésénél alkalmazta mindazon tudományát, melyet a sátrak építésénél szerzett, a mi nek következtében háza a sátorhoz vált hasonlónak. De nemcsak a háznak, hanem

¹⁾ Viszi az irháját, — tán a sátorra is vonatkozhatott.

más építménynek is fel lehet ismerni a sátorból való eredetét.

A négyrúdú szellős sátort négy más rúdra kötve, mint támpontra, megláthatjuk még ma is akárhány vendéglőben s csárdában, nemesak hazánkban, hanem azon kívül is, csakhogy a négy rúd helyébe ma négy, esetleg több fa-, vagy kőoszlopot, a ponyva, vagy bőrtakaró helyébe szalma-, nád-, zsindey- vagy cseréptetőt alkalmaznak. Hogy e szin a görög vagy római csarnokok utánzata volna, alig hiszem.

Egyébiránt a kőmivésekkel együtt ácsmesterek is költözködtek be hozzánk s a sátor egyszerű rúdjai helyébe, melyeket mindenfelé kötözni kellett, hogy a szél ponyvástól el ne hordja, lassanként a szilárdabb gerendázat lépett, a mely padlásával gazdasági előnyt adott. Az építmény magyar, vagy idegen volta nem is az alkatrészek minőségétől, hanem mikénti összeállításától függ, vagyis attól: milyen gondolat, vagy eszme vezérelte alkotóját. Mert hogy az anyag a mű nemzeti voltának megbírálásánál nem lehet mindenkor határozó, az elég világos abból, hogy görög, román, góth, rokoko, stb. lehet épügy az, a mi kőből, mint az

a mi fából, vasból vagy egyéb anyagból van faragva. A legrégebb görög és római templomok oszlopai eredetileg fából valók voltak s csak később cseréltettek ki kőoszlopokkal, a mint hogy a látványosságok is előbb a szabad ég alatt, később ponyva alatt, ma rendszerint szilárdabb anyagból készült tető alatt mutattnak be. Így szoritotta ki nálunk a fát a kő és téglá, a ponyvát és bőrt a szalma-, nád-, zsendely-, eserép-, érczetű ott, a hol a mű tartóssága ez által nyert, mint a lakásnál, a nélkül, hogy a beállott súlykülönbség használhatóságában kárt tett volna, mint például kocsinál, a melynek anyaga ma is a régi: fa, bőr, szövet s minél kevesebb vas.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a magyaroknak mindig volt építészetük: mert kezdetben sátrakat építettek és pedig vagy önállóan egymagában, vagy kocsijaik fölé, később szilárdabb anyagból házakat, kunyhókat, vityillókat raktak s teszik ezt mai napság is.

Ama régi építészetet ott, a hol az még használható, a maga eredetiségében ma is megtaláljuk: künn a vásártereken s a puszván a ménest, gulyát, nyáját őrző pászto-

roknál: van rendszerint egy kocsijuk, a melyen ingó bingó holmijukat szállítják, egy másik földött, a mely élestáruul szolgál, azután egy elrekesztett helyük, melyet cserénynek ¹⁾ neveznek s a melyben ingóságokat tartják. Ennek egy hosszabbítása a pásztort és nyáját az idő viszontagságai ellen is megvédi.

Azok a nádból vagy szalmából font kis bűvő helyek, melyeket csőszök, halászok, pásztorok stb. rögtönöznek egy-egy nyárra, őszre, szintén olyan építmények, a melyeknek eredetét az őskorba tehetjük. Ha nád és szalma nem volt, vagy közelebb volt érhető más alkalmas anyag, azt használták, gazt, galyat s hasonlót. Mikor Tige császári ezredes Nagy-Enyedet elhamvasztatta s a visszatérő deákok a leégett kollegiumba be nem költözködhettek (1704 ben): zöldágakból készített kalyibákban laktak. ²⁾ Ezek a je-

---

¹⁾ Mikor a bugaczi pusztá egyik pásztorát, az öregebb Zubornyákot kérdezték, miért nem csinálnak tetőt a cserényre, azt válaszolta: hm, hát nem vagyunk mi csizmadiák! (Keresztes János főjegyző úr szóbeli közlése.) Náluk a cserény rendeltetése az is, hogy a tüzet védje a szél ellen s a jószág szeme elől eltakarja.

²⁾ P. Szathmáry Károly, a „Századok“-ban I, 190.

lentékteleneknek látszó művek bizonyítékai a nép alkotó képességének, gyakorlati eszének.

A ma szokásos építkezés a réginek módosult utánezata; a lakóház, legyen az egy vagy több helyiségből álló, berendezését tekintve több egymás mellé állított sátor, vagy több helyiségre osztott sátor. Bejárata, habár több helyiségből áll, ritkán van több egynél s ezt tornácz védi, a mely néha az egész épület elején végig vonul.

Ez a tornácz a magyar építészet egyik lényeges fejleménye s eredetét tekintve a sátor bejáratul felgyűrt részére, vagy elején volt függönyre vezetendő vissza, mely rendszerint ki volt feszítve ¹⁾. Megtalálható csaknem minden magyar nemzetiségű község épületein a Kárpátoztól le a Dunáig s Drávaig. Nem azonosítható az úgynevezett folyosóval vagy verandával, noha ahhoz sokszor annyira hasonlít, hogy attól megkülönböztetni nem igen lehet; a különbség rendeltetésükből s még inkább eredetükből derül ki: a sátor elején felfeszített függöny egyrészt árnyékot adott, másrészt világosságot bocsájtott a helyiségbe s a szabad légáramlatot biztosította, a mire a sátor

¹⁾ Salamon Ferencz a „Századok“-ban.

fedett és zárt voltánál fogva szükség is volt; ugyanezen cél érhető el az ügyesen elrendezett tornáczczal, a mely szilárdabb alkotásánál fogva korláttal is ellátható, hogy a házi állatok közeledése a belső részhez megakadályoztassék. Egyéb előnye, hogy aránylag csekély költséggel gazdájának egy új helyiséget nyújt, a melyben ép oly kellemesen lehet fecsegni vagy aludni mint kisebb házi munkát végezni.

A folyosó rendeltetése, mint német neve (Gang) mutatja, hogy rajta sétáljanak, járjanak s mivel a hosszú tornáczon ez is lehetséges, sokszor nehéz amattól megkülönböztetni. De nem lehetetlen: mert a tornácz további ismérve, hogy teteje a ház tetejének folytatása vagy nyúlványa. Legalább eredeti formájában ilyen.

Mai nap már sok változatban látható, mint például a háztetővel egybefogva, szélesebb eresz alakjában, vagy, ha magasabban áll, külön bejáró tornáczczal, erdélyi épületeknél, de a Királyhágón innen is, külön nyeregtetővel fődve, a mi a stil fejlődési képességének bizonyítéka.

A tornáczot eredetileg farudak vagy ezölöpök tartották, mint a sátor kifeszített

ponyváját, később erősebb gerendákat is használtak hozzá s ma nem ritkán erős és vaskos kőoszlopok, sőt boltívek rekesztik el az udvartól, a mi ismét a fejlődési képesség bizonyítéka.

Az épület berendezését illetőleg a tornác a konyhába vezet, a melyen keresztül juthatunk csak a szobába, ha ilyen van; a hol két szoba van, ott a szobák egyike a konyhától jobbra, másika balra esik; kettőnél több szobát ritkábban találunk, a minthogy több is szokott lenni a szegényebb, mint gazdagabb ember; a hol már kettőnél több szoba van, ott a bejárat egygyel több s mindkettő vagy külön bir tornáczczal, vagy közös, az épületen végigvonuló tornáczczal. A konyha olyan helyiség, a melylyel őseink csak idő folytán barátkoztak meg; a Don és Volga táján a tüzet csak sütkérezésre használták, sütésre és főzésre még nem, vagy csak kivételesen. A húst nyersen ették, vagy piritva, mint ma a szalonnát. Maga a bogrács sem magyar találmány, de legjobb falatja a pörkölt, gulyáshús, paprikás hal és halászlé, az. A bogrács eredetileg a szabad ég alatt állítottatott fel, csupán a szél ellen védték tüzét, ha kellett, cserénnyel, de

lassanként bejutott a kunyhóba, a hol még külön helyet is kapott, a konyhát.

A bejárat s az átnyiló ajtók téglányalakúak s elég szélesség mellett kényelmetlenül alacsonyak; az ablakok szabályos négyszög alakjában készülnek s rendszerint igen kicsinyek. Kényelmesebb ajtókat s több világosságot adó ablakokat csak a vagyonosabb osztálynál találunk, a mely több időt töltvén tűzhelye közelében, annak kellemetlenségeit is nagyobb mértékben fogná érezni.

Bejárat az udvarról van, kifelé csak ablakok nyílnak s ezeknek elhelyezése majd tetszéstől, majd szükségstől függ. De nem vétene a stíl ellen az sem, a ki több oldalon készitene bejáratot s házát köröskörül ablakokkal látná el, mint az csárdáknál s vendéglőül használt helyiségeknél látható.

Az épületet nyeregtető fedí, a melyből kémények emelkednek ki. A tető ma már rendszerint az ácsmesterség útmutatása szerint készül mestergerenda, keresztgerendák és szarufákból; orma majd csonka, majd diszitett. A keresztgerendákra deszkákat szegeznek s az így keletkezett padlásra majd létra, majd lépcső vezet. Padlás, létra és

lépcső az architektonikának már olyan újabb jelenségei, a melyek ép úgy lehetnek eredeti hajtások, mint átültetések.

Tanulságos e tekintetben Füzér vára leírása a XVII-ik századból; említettik ott: „egy drabant ház, tapaszt nélkül, sindelezése semmire való és padlás nélkül“, „alsó ház“ (földszint), „felház“ (emelet), „folyosó faorsókkal“ (korlát), „pitvar“, majorház tornáczczal és pitvarral, grádics, üveg-ablak, lakat stb. ¹⁾, továbbá Felső Wadásznak leltára 1631-ből ²⁾ s több más hasonló leírás. ³⁾

Az ácsból készített tető s a kémények alkalmazása későbbi újítás; de bizonyos ősrégi módszer szerint még ma is kötöznek

---

¹⁾ Közölte Komáromy András, a Történelmi Társaságban 1886, I, 172—180.

²⁾ Közölte Dr. Vincze Gábor u. o. 1878, 927—940.

³⁾ A stíl fejlődésének korából nagyobb építményünk nincs, sőt kisebb sincsen; a legrégibb profán emlék, a visegrádi vár Salamon tornya, valószínűen góth építmény volt; a szent István korából s későbbi időből való szent épületek hasonlóképen külföldi stílusban épültek. A szkythák és kunok temetkezési építkezéseiről irt Gyárfás István a Századokban I, 361. 365. V. ö. Herodot IV, 71. 73.

rudakat tetőre s kéményt sem találunk mindenütt.

Némi módosulást nyert ezen építkezési módszer az által, hogy az épület szintjét a földszint fölé emelték s alját pinczével látták el; ez azonban oly modernizálás, mint az emelettel való ellátás is az, a mely ellen felszólalni nem lehet s nem is szükséges; következménye volt a lépcsős tornác és pítvar alkalmazása, a mely az épület szépségének ép oly kevéssé válik hátrányára, mint az emeletes épületnél a kölcsönzött erkély, folyosó stb. A bejáratoakat egyébiránt még a külön álló pinczéknél is tornácczal szokták ellátni.

További fejlődése e stilnek midőn a tornác magába az épületbe kerül az által, hogy a jobb és bal szárny kiszögell. Kisebb középületeknél ez igen alkalmas építésmódnak mutatkozik.

Azonban nem szándékom minden észlelhető változatát leírnom, a mit sem nem győznék, sem nem tudnék, mert az eddigiekből is kiderül, hogy a magyar építkezésnek van jellemző sajátága, a melyet másfelé, hacsak még Lengyel- és Oroszországban nem, de ott is bizonyára csak a szinnél,

nem találunk, jelesül a tornác, a ház tetejének külön oszlopokon nyugvó nyúlva-nya: a bejárat előtt, vagy az egész épület előtt, vagy a kiszögellő szárnyak között. A pincze, lépcső, emelet s erkély alkalmazása idegen eredetű s építészeink feladata az eredeti és idegen elemeket összhangba hozni.

Az ornamentikában, a mennyiben az az épületekre vonatkozik, kevésre vittük. Csak az ajtókon, vagy a tornácot tartó fa-oszlopokon látható némi faragás, ritkán a kerítéseken; de gyakori a bútorzaton s a polczokon. Az oromdisz (akroterion), néhol egészen elmarad, másutt faragott deszka, vagy szalmabog. Még kevesebb szerepet játszik a festészet, a mely inkább színes meszelésnek mondható. ¹⁾

A belső berendezést illetőleg a konyhában a régi alakú nyílt tűzhelyet, a szobában a nagy banyakemenczét padkával vagy a nélkül találjuk. Itt ott található már takaréktűzhely, igen gyakran cserép-, de csak

---

¹⁾ A sátornál valószínűen volt alkalmazva a himzés, kivarrás, mint a ruházaton még ma is látható; de a festést csak a bútorra alkalmazták, nem pedig a házra.

ritkán vaskályha. Ez utóbbiak lehetnek honi gyártmányok, de nem honi találmányok s azért felolvasásom keretén kívül esnek.

A kenyérsütő kemencze rendszerint külön helyiséget képez, a mely a lakással nem áll szerves összeköttetésben s használatát másoktól tanultuk el.

Megjegyzendő különben, hogy a stil megállapításánál figyelembe veendők még a gazdasági épületek, mint az istállók, színek, pajták stb., a házi és gazdasági tárgyak és eszközök, mint asztal, szék, lócza, ágy, bölcső, nálunk magyaroknál leginkább a kocsi s általában mindaz a minek külső alakja állandó marad, — de e téren még nagyon gyér tapasztalataim vannak s igen kevés alkalmam volt összehasonlítani és megkülönböztetni.

Első tekintetre nevetségesnek látszik istálló és istálló között különbséget keresni, de az utána járás arról győz meg, hogy habár csak csekély, különbség itt is található, csekély nyilván azért, mert az istállózás nálunk új intézmény. A magyar szabadon szereti hagyni házi állatait s a hol csak lehet inkább legeltet. Mindazonáltal az istálló nem hiányzott úri háznál. A fel-

ső-vadászi inventarium több istállóról tesz említést; egyik helyen így ír: „Az ökör istállóban egy ajtó retezestől“, — a mi már eléggé haladott állattenyésztést sejtet.

A II. Rákóczy Ferencz fejedelemsége alatt kezdett szabadságharcban Izsák község levelében, melyet Kecskemét városához intézett (1704 márcziusában), arról panaszkodott, hogy a császár részén dúló ráczok a klaikból ökreiket kieregették. A ráczoknak Kecskeméten véghez vitt garázdálkodásáról (1707 április 3) és Nagy-Kőrös alatti ostromáról (1708 szeptember) szóló hírek azt mutatják, hogy mindkét város lakossága a városban házánál is tartott állatokat, tehát valószínűen volt már istállója is.¹⁾

A leirt építkezési móddal azonban zárt városokban csak ritkán fogunk találkozni. Községeinket vagy magyarok, vagy idegenek alapították; a zárt városokat, a minők a szabad királyiak voltak, nagyobbára idegenek, a kik főleg iparral és kereskedéssel foglalkoztak. Ezek magukkal hozták hazai szokásaikat s lakásaikat is azoknak megfe-

---

¹⁾ Hornyik János a Századokban II, 611. 699. sqq. 707 sq.

lelően rendezték be. Az olaszok olasz módra, a németek német módra építettek; amaz házának útcza felőli részét portici-vel, emez Laubennel látta el, a miből Erdélyben a lábas háznak nevezett épületforma keletkezett.¹⁾ A város elrendezése (Anlage) is más-más volt s például Zsolnának német eredetét nemcsak a Laubenekből, hanem piaczá-
nak fekvéséből s az abból kifutó utczák irányából is fel lehet ismerni.

A portici, a milyen minden olasz városban látható, a háznak útcza felőli oldalán az emelet alatt húzódó folyosó; ugyanaz a Lauben, a mely valószínűen amannak át-
idomulása. Különösen szép a velencei szent Márk terén látható portici; egész utczákon húzódik végig Turinban és Bolognában, ritka Florenczben és Milanóban. A Laubent leginkább Tirol városaiban találjuk, néhányat Gráczban, Judenburgban, egykettőt — de már újabbat — Bécsben.²⁾ A portici és

¹⁾ V. ö. Salamon Ferencz, Budapest története II, XVII. fejezet, a Buda kereskedése czimű czikkét.

²⁾ A bécsi Tuchlauben, a posztókereskedők piacza, ma már csak helynév, mint nálunk több helyen a vásártér név, ott még a Getreidemarkt stb., Pesten a volt Széntár, Szénatér s hasonlók.

Laubenből lett nálunk a lábas ház, a mely ha nem akarjuk egészen idegennek vallani, mindenesetre idegen minta utáinzata. Tulajdonképeni magyar építészet a zárt városokban nem található.

E szegénységgel szemben gazdagok vagyunk a kocsik formájában, elannyira, hogy minden nagyobb községesoportnak megvan a maga kocsi formája. A sűrűbb közlekedés, gyakoribb érintkezés következtében a jellemző sajátságok sok helyütt ugyan enyésző félben vannak, de a magyar kocsi a némettől, tóttól, vagy oláhtól még mindig megkülönböztethető.

Látni való ebből, hogy a magyar stilt eltagadni annyi, mint nem látni meg azt, a mi valóban megvan s hogy tévesen alkották véleményüket azok, a kik mielőtt magyarok lakta vidékeket bejártak volna s ott a szembe ötlő dolgokat figyelmükre méltatták s a nemmagyar lakta tájakon látottakkal összehasonlították volna, azt mondták, hogy magyar stil nincsen.

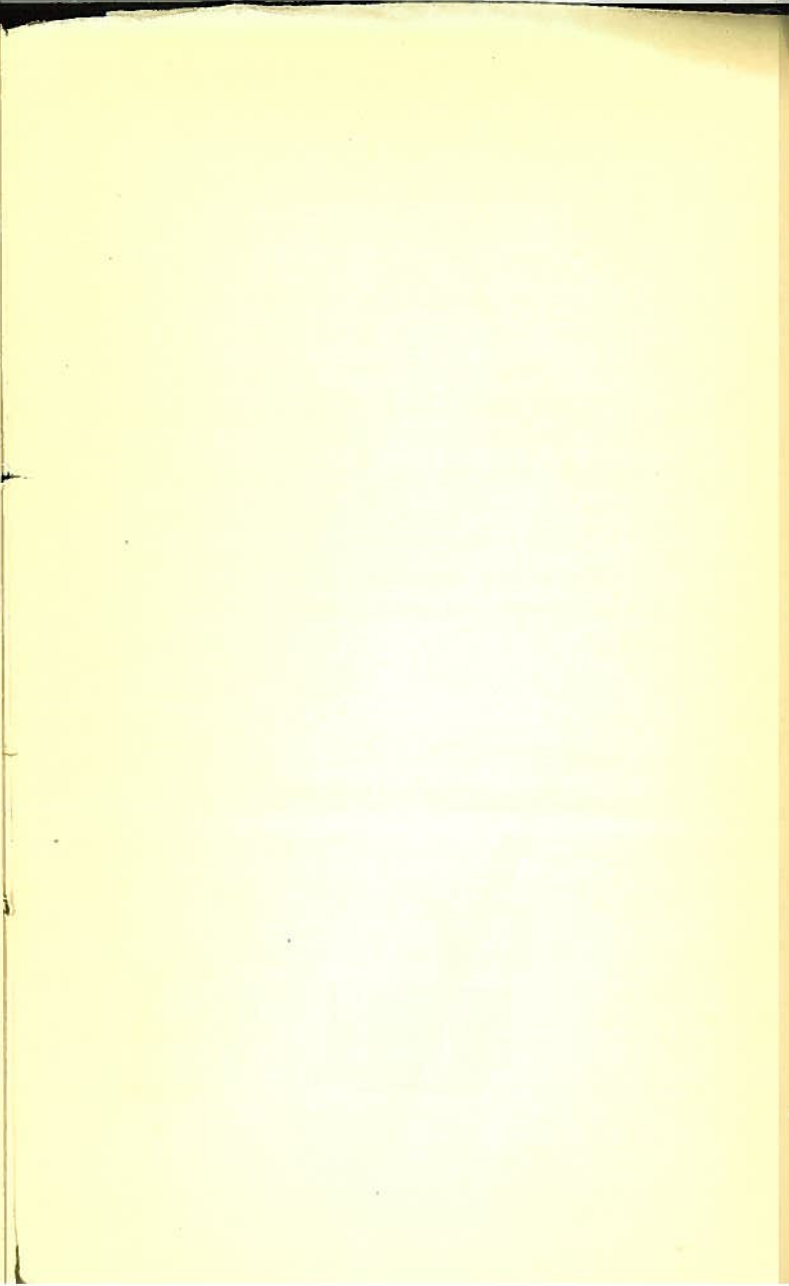
Önkénytelenül fölmerül már most az a további kérdés: használható és gyakorlati e a magyar építészeti stil vagy sem s van és lehet-e jövője?

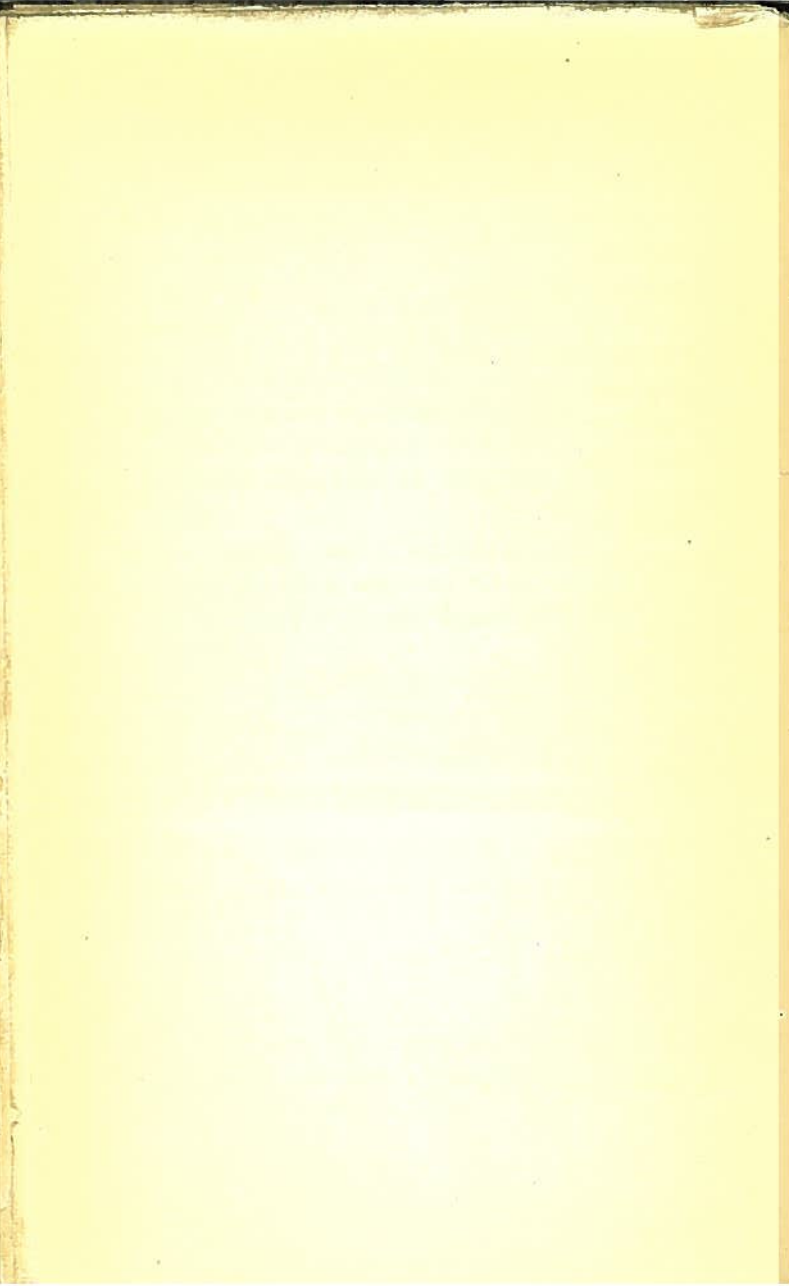
E két kérdésre határozott igennel felelhetünk: használhatóságát bizonyítja az, hogy eltorzított vagy fejlesztett alakban még ma is megtaláljuk, eltorzítva, vagy fejlesztve épen azért, mert eredeti rendeltetésén, a bejárat védésén kívül, további mellékrendeltetést is nyert: játszó, étkező, borozó, társalgó helylyé vált; s ezen alkalmazkodó képességében van jövőjének biztositéka.

Vajha a magyar stílnak is akadna, mint a magyar rhythmusnak, Arany Jánosa, ki fel is ismeri s mesteri kézzel alkalmazni is tudja!

**MTA
KIK**

